

اصول و مبانی تفسیر قرآن کریم

مؤلف:

دکتر عبد الرحمن العک

مترجم:

دکتر حسین کی

عضو هیأت علمی دانشگاه بوعلی سینا

مرکز نشر دانشگاه بوعلی سینا

۱۳۹۲

BP

۹۱

۶ الف ۴ ت /

۱۳۹۲

ترکمانی، حسینعلی

اصول و مبانی تفسیر قرآن کریم / مولف: خالد عبدالرحمن العک، مترجم: حسینعلی

ترکمانی

همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی سینا ۱۳۹۲.

۵۰۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۲۸-۱۴۷-۱

۱. تفسیر - ۲. تفسیر - ۳. تفسیر - راهنمای آموزشی الف. عنوان ب. مترجم.

۲۹۷/۱۷۱

عنوان:

اصول و مبانی تفسیر قرآن کریم

مولف:

خالد عبدالرحمن العک

مترجم:

دکتر حسینعلی ترکمانی

ویراستاران علمی:

دکتر سیدرضا مؤدب، دکتر محمدرضا فریدونی، دکتر سهراب مروتی

ویراستار ادبی:

فاطمه رنجبران

صفحه آرائی:

مژگان جلیلی

ناشر:

مرکز نشر دانشگاه بوعلی سینا

مدیر مرکز نشر:

محمود نوادی

چاپخانه:

پیام رسان ۳۲، ۸ - ۸۱۱۰۸

صفحه و قطع:

۵۰۰ - وزیری

نوبت چاپ:

اول

تیراژ:

۱۰۰۰

قیمت:

۱۷۵۰۰ تومان

تاریخ انتشار:

۱۳۹۲

شماره کتاب:

۱/۳۱۷

شابک:

۹۷۸-۶۰۰-۱۲۸-۱۴۷-۱

کلیه حقوق برای انتشارات دانشگاه بوعلی سینا محفوظ است

۱. دانشگاه بوعلی سینا، اداره انتشارات تلفکس: ۲۷۶ - ۸۱۱۰۸

۲. خیابان شهید حسین فهمیده، روپروی پارک مردم، فروشگاه اداره انتشارات

۳. خیابان مهدیه روپروی خانه معلم - انتشارات دانشجو

نماینده‌گی فروش در تهران: ۱. موسسه کتابیران، میدان انقلاب، خیابان لبافی نژاد غربی (بعد از چهار راه کارگر جنوبی)،

بعد از فروشگاه شيلات، پلاک ۲۳۷ تلفن: ۶۶۴۲۳۴۱۶ - ۶۶۴۲۶۶۸۷

۲. نبردازان، میدان انقلاب، خیابان لبافی نژاد، بین ۱۲ فروردین و اردیبهشت، پلاک ۲۰۶ تلفن: ۶۶۴۹۴۴۰۹ - ۶۶۴۱۱۱۷۳

۱	مقدمه مترجم
ج	مقدمه مؤلف بر چاپ دوم
ح	مقدمه مؤلف بر چاپ نخست
	بخش اول پیش درآمدی بر اصول و مبانی تفسیر قرآن
۳	گفتار اول: جایگاه و اهمیت علم تفسیر
۸	گفتار دوم: تعریف اصول تفسیر
۱۰	گفتار سوم: پیدایش علم تفسیر و ضابطه های آن
۱۵	گفتار چهارم: قرآن و وحی
۲۰	گفتار پنجم: علم قرآن و علم تفسیر
۲۴	گفتار ششم: علوم مورد نیاز مفسر
۲۹	گفتار هفتم: اصول تفسیر
۳۲	گفتار هشتم: تأویل قرآن کریم
۳۷	گفتار نهم: تفاوت بین تفسیر و تأویل
۴۰	گفتار دهم: تأویل از دیدگاه محدثان سلف و متکلمین
۴۳	گفتار یازدهم: شکل گیری علم تأویل نزد اصولیین
۴۵	گفتار دوازدهم: شرایط تأویل از دیدگاه اصولیین
۴۷	گفتار سیزدهم: انواع تأویل از دیدگاه اصولیین
۵۰	گفتار چهاردهم: هدف مفسر از تفسیر قرآن
۵۷	گفتار پانزدهم: آشنایی با داستان های قرآن و فواید آن
۶۶	گفتار شانزدهم: جایگاه قصص قرآن در تفسیر
	بخش دوم: اصول و مبانی تفسیر نقلی و عقلی
۷۱	مقدمات تفسیر
۷۱	مقدمه اول: بهترین روش تفسیر
۷۵	مقدمه دوم: روش مفسر
۷۹	مقدمه سوم: عوامل بروز اختلاف در تفسیر
۹۱	مقدمه چهارم: رعایت نکاتی چند هنگام نقل گفتار مفسرین
۹۵	مقدمه پنجم: علومی که مفسر باید بداند

۹۸	مقدمه ششم: آن چه مفسر را در حل مشکلات تفسیر یاری می کند
۱۰۴	مقدمه هفتم: دانش اسباب النزول و جایگاه آن در علم تفسیر
	فصل اول: مبانی تفسیر نقلی
۱۱۹	گفتار اول: روش نقلی در تفسیر قرآن
۱۱۹	الف- تعریف تفسیر نقلی
۱۲۱	ب- مصادر تفسیر نقلی (مأثور)
۱۲۸	ج - دوره های مختلف تدوین روایات تفسیری
۱۳۲	گفتار دوم: تفسیر قرآن با سنت پیامبر (ص)
۱۳۲	ارتباط سنت با قرآن
۱۴۵	گفتار سوم: تفسیر ادبی و واژه شناختی قرآن
۱۴۵	ادبیت قرآن و تفسیر قرآن
	فصل دوم: مبانی تفسیر عقلی و اجتهادی قرآن
۱۸۳	گفتار اول: تفسیر عقلی قرآن و دیدگاه دانشمندان درباره ی آن
۱۸۳	۱- تعریف تفسیر عقلی
۱۸۳	۲- دیدگاه دانشمندان در باره ی تفسیر عقلی
۱۸۸	۳- تحلیل اختلاف نظر مفسران و مبانی تفسیر اجتهادی
۱۹۰	گفتار دوم: تفسیر اجتهادی
۱۹۰	۱- غایت و چشم اندازهای اجتهاد عقلی در تفسیر قرآن
۱۹۱	۲- منظور ما از اجتهاد در تفسیر عقلی
۱۹۴	۳- زمینه های اجتهاد در تفسیر عقلی
۲۰۰	گفتار سوم: شروط و ضوابط تفسیر اجتهادی
۲۰۰	شروط و آداب مفسر در تفسیر قرآن
۲۰۵	ضوابط تفسیر عقلی
۲۰۷	شناخت تعارض بین تفسیر عقلی و نقلی
۲۰۸	قانون ترجیح در تفسیر عقلی
۲۱۱	شیوه ی حل تعارض بین آیه و حدیث
۲۱۲	اختلاف و تناقض در آیات
۲۱۳	شناخت عوامل موهم اختلاف و تناقض در قرآن
۲۱۵	شناخت اسباب و علل توهم وجود اختلاف در قرآن
۲۱۷	شناخت مبهمات قرآن
۲۲۰	ضرورت بیان مفاهیم جدید الفاظ

۲۲۲	گفتار چهارم: شروط و ضوابط تفسیر رمزی و اشاری
۲۲۲	تعریف تفسیر رمزی و انواع آن
۲۲۳	وجاهت شرعی تفسیر رمزی
۲۲۵	شروط تفسیر رمزی
۲۲۷	تفسیر رمزی صوفیانه
۲۳۶	تفسیر رمزی از آیات علمی قرآن
۲۴۰	آراء دانشمندان در جواز یا ممنوعیت تفسیر علمی
۲۴۳	شروط تفسیر علمی
۲۴۵	گفتار پنجم: آسیب‌های تفسیر اجتهادی
۲۴۵	۱- جهت‌گیری‌های نادرست و انحرافی در تفسیر
۲۴۹	۲- افراط متکلمین و فلاسفه در تفسیر آیات متشابه و تأویل صفات حق تعالی
۲۵۷	۳- انحراف طرفداران روش تفسیری فلسفی، صوفی و باطنی در تفسیر رمزی
۲۶۳	۴- انحراف معصیان افراطی در تفسیر آیات
۲۷۲	۵- انحراف بعضی تفسیری سیاسی آیات
۲۷۶	۶- انحراف و خطاهای حامیان روش تفسیر علمی آیات
۲۷۸	۷- انحراف حامیان تفسیر دینی
۲۸۵	۸- اسرائیلیات و آثار مخرب تفسیر قرآن
	بخش سوم: قواعد بیانی تفسیر قرآن
۲۹۲	فصل اول
۲۹۲	گفتار اول: الفاظ و واژگان غریب، معرب، متعارف
۲۹۶	گفتار دوم: فصل و وصل، ایجاز و اطناب
۳۰۱	گفتار سوم: استعاره، تشبیه
۳۰۵	گفتار چهارم: حقیقت و مجاز، صریح، کنایه، تعریض
۳۱۳	فصل دوم
۳۱۳	گفتار اول: آیات محکم و مفهوم آن
۳۱۵	گفتار دوم: آیات متشابه و مفهوم آن
۳۲۳	گفتار سوم: ناسخ و منسوخ
۳۳۱	فصل سوم
۳۳۱	گفتار اول: اعجاز قرآن
۳۳۶	گفتار دوم: مخاطبان و انواع خطاب در قرآن
۳۴۳	گفتار سوم: پرسش و پاسخ در زبان قرآن

بخش چهارم: قواعد زبان شناختی تفسیر قرآن (وضوح و ابهام در دلالت

الفاظ)

- ۳۴۸ فصل اول: الفاظ با دلالت واضح
- ۳۴۸ مقدمه: چگونگی دلالت الفاظ واضح بر معانی و مفاهیم
- ۳۴۹ گفتار اول: مفهوم شناسی ظاهر
- ۳۵۱ گفتار دوم: مفهوم شناسی نص
- ۳۵۴ گفتار سوم: مفهوم شناسی آیات مفسر
- ۳۵۷ گفتار چهارم: مفهوم شناسی مُحکم
- ۳۶۰ گفتار پانجم: نمونه هایی از حل تعارض بین آیات و الفاظ
- ۳۶۲ فصل دوم: الفاظ با دلالت مبهم
- ۳۶۲ مقدمه: الفاظی که دلالت مبهم دارند
- ۳۶۳ گفتار اول: مفهوم شناسی نفی
- ۳۶۵ گفتار دوم: مفهوم شناسی مشکل
- ۳۷۰ گفتار سوم: مفهوم شناسی مجاز
- ۳۷۳ گفتار چهارم: مفهوم شناسی تشابیه
- ۳۷۵ فصل سوم: چگونگی دلالت الفاظ بر احکام
- ۳۷۵ مقدمه: پیش درآمدی بر مباحث دلالت الفاظ بر احکام
- ۳۷۸ گفتار اول: دلالت عبارت
- ۳۸۰ گفتار دوم: دلالت اشاره یا اشاری
- ۳۸۳ گفتار سوم: دلالت نص
- ۳۸۶ گفتار چهارم: دلالت اقتضاء
- بخش پنجم: قواعد زبان شناختی تفسیر قرآن (م. خ. م. مشترک)
- ۳۹۱ فصل اول: عام
- ۳۹۲ گفتار اول: صیغه ها و شکل های لفظ عام
- ۳۹۵ گفتار دوم: تخصیص عام
- ۳۹۷ گفتار سوم: اقسام عام
- ۴۰۰ فصل دوم: مشترک
- ۴۰۱ گفتار اول: اسباب وجود مشترک
- ۴۰۳ گفتار دوم: دلالت مشترک
- ۴۰۶ فصل سوم: خاص
- ۴۰۷ گفتار اول: دلالت خاص

۴۰۲	گفتار دوم: انواع خاص
۴۱۵	گفتار سوم: چگونگی دلالت انواع و اقسام خاص مطلق، مقید، امر، نهی
	بخش ششم: قواعد زبان‌شناختی تفسیر قرآن (قرائت، نگارش و ترجمه)
۴۲۴	فصل اول: لهجه‌ها و قرائت‌ها
۴۲۴	مقدمه: قرآن به چند لهجه نازل شده است؟
۴۲۵	گفتار اول: احرف سبعة (هفت‌گانه)
۴۲۸	گفتار دوم: قرائت‌های متواتر و احرف سبعة
۴۳۰	گفتار سوم: علم قراءات و امور مرتبط با آن
۴۳۷	گفتار چهارم: انواع قراءات از نظر سند
۴۴۱	گفتار پنجم: تدوین قراءات و سبب شهرت آنها
۴۴۴	فصل دوم: رسم الخط مصحف عثمانی و نقطه‌گذاری قرآن
۴۴۴	گفتار اول: زبان خطی که قرآن با آنها نوشته شد
۴۵۰	گفتار دوم: رسم الخط عثمانی و لزوم پیروی از آن
۴۵۵	گفتار سوم: نقش گزینی در تکمیل گذاری مصحف عثمانی
۴۵۸	فصل سوم: نقل و ثبات قرآن به زبان‌های دیگر
۴۵۸	مقدمه: مفهوم شناسی و سبب ترجمه
۴۵۹	گفتار اول: انگیزه‌های ترجمه
۴۶۳	گفتار دوم: طاقت فرسا بودن ترجمه‌ی قرآن
۴۶۷	گفتار سوم: ترجمه‌ی قرآن در حکم قرآن
۴۶۹	گفتار چهارم: شروط و ضوابط ترجمه قرآن
۴۷۲	خاتمه‌ی فصل: اهمیت و آسیب‌های ترجمه‌ی قرآن به سایر زبان‌ها
۴۷۷	فهرست منابع و مآخذ

تاریخ گذشته، تنش‌ها و منازعاتی را در میان پیروان مذاهب ایجاد نموده که بعضاً با دخالت استعمار و اهل کتاب که اکثریت آنان به خاطر فسق کلامی و عملی از این اختلافات خرسندند، تشدید و به جای آنکه اختلاف نظرات به اعتلای اسلام و جوامع اسلامی بینجامد، به تضعیف آنان و از دست دادن حقوق ملی و بین‌المللی آنان منجر شده است.

اکنون که در قرن پانزدهم هجری و آغاز قرن بیست و یکم میلادی به سر می‌بریم، جهان بیشتر از گذشته تشنه‌ی عدالت و بهرمندی از تعالیم حقیقی ادیان الهی و در صورت امکان، وحدت مذهبی است. اگرچه در گذشته برخی از رهبران فکری، مسلمین را به اتحاد اسلامی فرا خواندند و پیشاپیش خطراتی که جوامع انسانی و نیز جوامع اسلامی با آن مواجه شدند گوشزد نموده‌اند اما باید اعتراف نمود امروز مسلمانان بیش از گذشته به وحدت اسلامی نیازمندند. نقطه‌های آغاز در این امر مهم، حوزه‌های فکری (کلامی، فقهی، عدلی) و عملی (اخلاقی و فقهی) است که در سایه‌ی تلاش اندیشمندان، روشنفکران، خواص و مصلحان جامعه مستعد تحقق یابد که نتیجه آن خرسندی مسلمانان به برخورداری از وجوهات مشترک فکری بوده که رویارویی با غیرمسلمین موجب تحقق مواضع مشترک فکری است. یکی از راه‌های نیل به وحدت اسلامی صورت‌بندی مشترک در مباحث قرآن‌پژوهی و مقارنه‌ی هدفمند است. در چهارده قرن گذشته، اقدامات مهم و یادگاری از سوی صاحب‌قرآن‌پژوهان مسلمان صورت گرفته است و تفاسیر ارزشمندی به دست صاحب‌نظران فرق اسلامی نگاشته شده و مباحث ماندگاری در حوزه‌ی تاریخ و علوم قرآن و حدیث تدوین شده است. اقدامی که امروزه ضرورت احساس می‌شود انجام تحقیقات و نگارش‌های تفسیری است که بتواند با التزام بر مبانی مشترک فقهی و احترام به دیدگاه‌های اختصاصی و اجتناب از لحن و تکفیر به رشته تحریر درآید. رعایت اخلاق در پژوهش و احسان در نقل برخی از دیدگاه‌ها و نظریات اختصاصی که موجب تشدید شکاف‌های فکری در میان عوام مردم می‌شود از ضرورت‌های امروز در حوزه قرآن‌پژوهی است.

کتابی که در پیش روی شماست توسط یکی از نویسندگان جهان سوری، شیخ خالد عبد الرحمن العک نوشته شده است. زبان اصلی این کتاب عربی و عنوان آن «اصول التفسیر و قواعد» می‌باشد که چاپ دوم آن در سال ۱۴۰۶ هـ ق در بیروت توسط انتشارات دارالنفائس صورت پذیرفته است. این کتاب از منابع قابل توجه در مباحث مربوط به مبانی و روش‌های تفسیری قرآن کریم می‌باشد. نظر به اینکه اثر حاضر در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری رشته‌های علوم قرآن و حدیث و تفسیر از مراکز آموزش عالی حوزوی به‌عنوان یکی از منابع اصلی آموزش معرفی شده است، ترجمه‌ی آن به علاقه‌مندان و دانشجویان و طلاب تقدیم می‌شود. این کتاب از نظر جامعیت در مباحث و موضوعات تخصصی قابل توجه می‌باشد.

بخش اول کتاب در خصوص پیش درآمدی بر اصول و مبانی تفسیر قرآن کریم است. بخش دوم، در خصوص قواعد و مبانی تفسیر نقلی و عقلی گفتگو نموده است. بخش سوم، در خصوص نظم ادبی قرآن و تأثیر آن در تفسیر سخن گفته است. بخش چهارم، در خصوص ضرورت توجه به میزان وضوح و ابهام در الفاظ قرآنی و تأثیر آن در تفسیر کلام وحی می‌باشد.

بخش پنجم، در خصوص ضرورت توجه به حالات مختلف الفاظ و عبارات قرآنی از نظر شمول یا عدم شمول بر معانی و افراد و نیز تأثیر آن در دستیابی به تفسیر مطلوب از قرآن سخن گفته است. و در بخش ششم، مبانی روایی، قرایی، نگارشی و تدوین و ترجمه قرآن و نقش آن در ارائه برداشت‌های درست تفسیری مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

ضمن احترام به عقاید مؤلف و اقدام ایشان به تدوین اثری قابل توجه در موضوع مبانی و روش‌های تفسیری قرآن کریم و خلق یک اثر علمی و رفع نیاز محققین و پژوهشگران باید اظهار نمود مؤلف خود از دانشمندان اهل تشیع بسیار است. اگر چه وی در مقدمه‌ای که بر کتاب نگاشته است، اعتراف نموده: «در تدوین این کتاب همه قلمرو خوف خدا در سرانگشتانش به حرکت درآید و با مدد و یاری اوست... جملات را نگاشته است»، اما به وضوح مشخص است که وی در مواردی چند انصاف در پژوهش را رعایت ننموده و موجب رنجش گروه‌های زیادی از عاقله‌ها اینگونه مباحث که بر مذهب شیعه امامیه هستند، شده است. چه خوب بود این اشکال در این اثر اصلاح می‌شد تا احساس علاقه و محبت بیشتری میان خوانندگان و مؤلف ایجاد می‌گردید. در ذیل برخی از اشکالات یادآوری می‌شود:

۱- اجتناب مؤلف از مراجعه به منابع مهم و معتبر تفسیری و حدیث و فقه که توسط دانشمندان شیعه نگاشته شده است؛ جز دو یا سه مورد؛

۲- بی‌توجهی به روایات تفسیری ائمه اثنی عشر (ع) و اهل بیت امام (ص) به عنوان یکی از منابع مهم تفسیری؛

۳- تکیه بر برخی روایات ضعیف و اسناد تاریخی بی‌اساس یا دشوار برای تحلیل افکار و اندیشه‌های تفسیری شیعیان و تأویل جویی از برخی متشابهات؛

۴- بی‌توجهی به دیدگاه‌های کلامی و فلسفی دانشمندان مسلمان و بعضاً اتهام به «روا چون الحاد و رفض و کفر به آن دسته از مفسران مسلمانی که با صبغه‌ی کلامی و فلسفی یا عرفانی به تفسیر قرآن نورانی پرداختند».

مترجم تلاش نموده است در موارد لزوم حاشیه‌هایی به‌عنوان روشنگری و رفع شبهه از خوانندگان کتاب بنگارد و با رعایت احترام، نادرستی برخی از دیدگاه‌های مؤلف را گوشزد نماید و از مفسران و قرآن پژوهان شیعه - اعظم الله اجورهم و کثر الله مساعیهم - اعاده‌ی حیثیت نماید.

در پایان از کلیه‌ی کسانی که در ترجمه و احیا و چاپ این اثر، اینجانب را یاری نمودند، تشکر می‌نمایم. از ریاست محترم دانشگاه بوعلی‌سینا دکتر محمدعلی زلفی‌گل و همکاران محترم ایشان در حوزه پژوهشی دانشگاه که زمینه‌های احیاء اندیشه تقریب را فراهم نموده و با لطف سرشار از تکریم، اقدام به چاپ این اثر کرده‌اند سپاسگزارم. از استاد محترم و ارجمندم آقای دکتر محمدباقر حجتی که سی سال پیش در دانشکده‌ی الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، عشق و محبت به قرآن کریم را در دلم نهاد سپاسگزارم. یاد دعای خیر و در خواست رحمت و مغفرت برای پدر و مادر م که گام‌های نخستین آشنایی و پیروی از قرآن را برای اینجانب برداشتند از همسر م خانم دکتر ندیری ابیانه و نیز از فرزندانم که رنج سال‌ها مرارت به دلیل اشتغال به ترجمه‌ی این اثر را پذیرفتند، متشکرم. از خانم ناصری، کارمند مؤسسه آموزش عالی حوزه‌ی فقه همسایه که زحمت تایپ کتاب را تقبل نمودند و نیز از ویراستاران علمی و ادبی کتاب، کمال امتنان و سپاس را دارم. از مدیر محترم و کلیه‌ی همکاران عزیز گروه الهیات دانشگاه و دانشجویان گرامی و طلاب فاضل که به نقد علمی و ملاحظات موجود در کتاب را به اینجانب گوشزد نموده و مرا مرهون الطاف خود می‌نمایند، سپاسگزارم. برای همگان توفیق و سربلندی آرزومندم.

و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه انیب
همدان - دانشگاه بوعلی سینا - زمستان ۱۳۹۰
حسینعلی ترکمانی

مقدمه مؤلف بر چاپ دوم

الحمد لله رب العالمين الصلوة والسلام على رسوله الصادق الامين، سيدنا محمد المبعوث رحمة للعالمين.

کتابی که پیش روی شماست، چاپ دوم از کتاب اصول و قواعد تفسیر قرآن کریم به قلم اینجانب است که توسط انتشارات دارالنفائس دمشق منتشر شده است. سطوری به عنوان مقدمه‌ی آن می نگارم با امید به اینکه در درسی نخست برای دانشجویان علوم و تفسیر قرآن و در وهله‌ی بعد برای پژوهشگران و محققین علوم اسلامی مفید باشد و جزو حالی اینگونه مباحث را پر کند. موضوعی که پیوسته در طول دوره‌های پیشین از مباحث و نشست‌های تخصصی در حوزه علوم قرآن و معارف اسلامی و عربی احساس نیاز شدیدی به آن شده است. این کتاب بار نخست در سال ۱۳۸۸ ه.ق. مقارن با سال ۱۹۶۸ م تحت نظر و راهنمایی‌های استاد مرحوم علامه دکتر محمد باقر العابدین چاپ شد که از سنگین‌ترین و دشوارترین تحقیقات و تألیفات من به شمار می‌آید. برای تهیه‌ی مناسب این سال‌های مدید به کار پژوهش و تدریس پرداختم و سرانجام به لطف خداوند به بار نشست. در چاپ دوم تغییراتی در ترتیب مباحث در بخش‌ها و فصول مختلف کتاب اعمال نموده، مباحث تکمیلی بر آن افزودم و سعی کردم که حجم کتاب تقریباً دو برابر شد. قطعاً خوانندگان این اثر و پژوهشگران حوزه‌ی علوم قرآن و تفسیر هنگام مطالعه به اهمیت آن پی خواهند برد. البته این سخن را نه از باب تعریف و تمجید از نگاشته‌ی خود که از باب بیان اهمیت و مرتبه‌ی والایی که این دانش دارد، بیان نمودم. در عرصه‌ی چاپ و تألیف تاکنون کتابی تمام‌الطرف در این حوزه، چون این اثر مشاهده نشده است. خداوند متعال را به دلیل توفیق انجام آن حمد و ثناء می‌گویم، از اینکه راه طی شده را بر من هموار و سختی آنرا کم و رنج و تعب تحقیق و نگارش را نیز بر من سبب نگیرد، از ذات خداوندیش مسألت میکنم که این اثر را به عنوان نشانی از اخلاص از این قلم پذیرفتد و برای خوانندگان، طلاب، دانشجویان و دیگر) بندگان صالح او مفید واقع شود.

والحمد لله رب العالمين

مؤلف - غفرالله له و لوالديه و لجميع المسلمين ۱۴۰۵ ه.ق. ۱۹۸۵/۹/۱۳ م

مقدمه‌ی مؤلف بر چاپ نخست

حمد و ثنا خدای متعال را سزااست او را می ستاییم و از او یاری می جوییم. از او درخواست بخشش نموده و به سوی او باز می گردیم. از فتنه‌ها و شرور گفته‌ها و کرده‌ها به او پناه جسته و از تکلف در عمل که شایسته اثری نمی‌داند و از عجب و خودستایی در اعمالی که نیکش می‌پنداریم به او پناه می‌بریم. قطعاً هر که را او هدایت نمود، راه یافته و هر که را او گمراهش کرد، هدایت‌کننده و دستگیری برای او نباشد. بر محمد(ص)، بنده و پیامبر شایسته، صلوات الله علیه و وجودش رحمة للعالمین بود و بشریت را به پایدارترین راه زندگی راهنمایی کرد سلام سلواتی فرستیم و نیز بر خاندان (و اهل بیت آن حضرت) و صحابه‌ی او درود می‌فرستیم و سلامی دیگر بر مفسران و ره‌پویان راه آنان تقدیم می‌داریم. اما بعد، "اصول و مبانی تفسیر قرآن" عنوان دانشی است که روش درست تفسیر را به مفسران که به دنبال استنباط و کشف اسرار قرآنی هستند می‌آموزد؛ احکام شریعت مبتنی بر تفسیر قرآنی را می‌نماید و مصالح و راه خوشبختی و سعادت عباد را که کلام وحی به سوی آن جبهات گشوده شده آشکار می‌سازد. با این وصف دانش تفسیر، عبارت از مجموعه‌ی قواعد و اصولی است که راه‌های درستی را استخراج و درک و شناخت اسرار و آموزه‌های پنهان قرآن کریم را برای مفسر بیان می‌کند؛ البته به قدر توان و طاققت علمی‌ای که مفسر مصروف داشته است. همچنین این دانش موجب عبرت از اخبار و امثال قرآنی، تدبیر، کتاب ادله و برهان‌های الهی را از لابه‌لای آیات آشکار می‌سازد و به این ترتیب، علوم لازم در فهم معنی و حکم اسرار و عبرت‌های این کتاب مقدس را فراهم آورده و راه‌های ماندگار شناخت معارف قرآنی را هموار می‌سازد. مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و اصول و قوانینی که لازم است مفسر در مسیر راه به آن تکیه کند و در آن بهره‌برداری، در اختیار او قرار می‌دهد. بدیهی است قرآن کریم از نظر چگونگی دلالت الفاظ بر معانی و مقاصد و ثبات میزان ظهور و خفا در دلالت‌ها، در مقایسه با دیگر کتاب‌ها و آثار علمی و مذهبی کاملاً متفاوت می‌باشد. بر ایندای احکام و مفاهیم قرآن برای تمام پویندگان یکسان بود، همت چابک سواران عرصه‌ی علوم قرآنی فرو مانده و اشتیاق به بلندی پروازی دیگر، فرو می‌نشست. با فقدان انگیزه‌های تفکر، ژرف‌اندیشی و کاوش در آیات، جهل و خمودی تمام اذهان را به‌ویژه دانایان و نکته‌سنجان عرصه‌ی تفسیر قرآن را فرا می‌گرفت در حالی که خداوند

حکیم که حکمت و طافتش موجب اتقان صنع و استواری جهان و تجلی حکمت در نظام آفرینش شده، کتاب آسمانی قرآن را در مکانی از اوج و تعالی معنوی قرار داد که قوه‌ی ادراک و ذوق باطن و توان فهم افراد نسبت به اسرار آن و راهیابی به ژرفای معانی آن متفاوت گشت و ناگزیر از به کار بستن علوم و دانش‌های خاص و متعدد شد تا به استخراج احکام و صید حقایق مندرج در گستره آیات و کشف اسرار و درک پندها و عبرت‌های موجود در آن نائل شود. از این رو تمام علوم و دانش‌هایی که انسان به آن دست یافته است، علی‌رغم فراوانی و گستردگی آن همگی ابزاری در خدمت این دانش خواهد بود. در این کتاب از دانشی سخن به میان خواهد آمد که خود دانش‌های فراوان در دل داشته و مفسرین را در رسیدن به کنه معانی قرآن و درک اسرار و حکم آن مدد می‌رساند و مادام که در این مسیر خود را به این دانش اصولی و مبنایی مجرب نمود باشند توان فهم و قدرت عقلانی آنان تقویت شده و دستیابی به اسرار رموز موجود در قرآن بر آنان آسان خواهد شد.

بدون تردید ارزش و منزلت هر دانشی به موضوع و غایت آن دانش است. موضوع اصلی در دانش تفسیر «کلام الله» است. کلام که به معنی سخن و منشا هر حکمت و فضیلتی است و غایت و هدف آن نیز توانمندی انسان در استنباط احکام و پندها، موعظه‌های حکیمانه و رمز و رازهای هدایتگر (و سرانجام اهتدا و راهیابی به کمال و قرب الهی) است. البته قدرت طاقت و توان علمی که مفسرین و پویندگان این راه متعالی به کار می‌بندند. پس دانش تفسیر قرآن شریف‌ترین و ارزشمندترین علوم به حساب می‌آید.

کتابی که پیش روی شماست، حاصل علم و پیرگانه‌ای است که ابزار دست مفسرین قرآن به‌شمار می‌آید. البته چنین ادعایی ندارم که تاکنون نظیر آن کتاب در گذشته نگاشته نشده قطعاً هر که چنین ادعایی کند به راه ناصوابی رفته و نام و سخنش پایدار نخواهد ماند. صرف در گمان خود توانسته‌ام با این تلاش مطالب و فنون دور دست را در ذهن علاقه‌مندان نزدیک ساخته و از پراکندگی و تشتت جمع و برای همیشه در افکار و خواطر اهل علم ماندگار سازم. مطالب را چندان سخن و بی‌ولانی که موجب ملال و بدفهمی خوانندگان شود نیاوردم بلکه چون هدف اصلی تدوین اثری علمی پیرامون علوم و فنون مورد نیاز در تفسیر بوده و کمتر کسی است که در حوزه‌ی قرآن‌پژوهی از آن بی‌نیاز و بی‌خبر از آن حلقه نزده باشد، اختصار و عمومیت در مباحث را مطمح قرار داده‌ام. ذکر این مطلب نیز خالی از لطف نیست که برخی نویسندگان در وصف آثار خود به تفاخری نه چندان زیبا روی آورده‌اند و عدم مراجعه به آثار و قول دیگران در تدوین اثر خویش را نقطه‌ی مثبت کار خود تلقی کرده و آن را موجب فخر خود می‌دانند، در حالی که این شیوه‌ی علمی نشانه‌ی نقص و کوچکی است نه فخر و بزرگی. چنین نویسنده‌ای، نه پی به برتری آثار خود برده و نه برتری و فخامت آثار دیگران نسبت به نوشته‌های خود را درک خواهد نمود. به‌راستی چنین نویسندگانی به وجود کدامین برتری در خود می‌بالند؟

در تدوین این کتاب همواره، قلم از خوف خدا در سرانگشتانم به حرکت درآمده و با مدد و یاری او و تکیه بر لطف و عنایتش جملات را نگاشته است. هر آنچه از حسن و جمال و شیوایی و کمال در این کتاب دیده می‌شود نشان از منت و فضل خداوندی است که با تتبع در آثار علمی پیشینیان و پاکان از اهل قلم بر صفحات کتاب نقش بسته است و آنچه از خطا و لغزش که به چشم می‌آید از این قلم و نفس اماره‌ی اوست. چیزی جز این در توانم نیست که از استادم جناب علامه دکتر محمد ابوالیسر عابدین (ره) تقدیر و تشکر نمایم؛ فرزانه‌ای که (ضمن تعلیم) در کلیه‌ی مراحل تدوین کتاب، ملاحظات بر این اثر نمود و نکات ارزشمند و مفیدی را بر من عرضه کرد (که در جای جای این کتاب خوش می‌درخشد). امیدوارم با تدوین انتشار این اثر، برخی از حقوق و وظایف را که از ناحیه‌ی دین بر دوش خود احساس می‌نمودم، ادا کرده باشم؛ بدانم که خداوند سبحان بر ما منت نهاد. آرزو دارم به آنچه از نیت خیر که در این مسیر داشتم نائل شده برای شجویان و پژوهشگران مفید و سودمند باشد و خداوند به وجه نیکو و خالص از من پذیرا باشد. در بیان از ذات حق سبحان مسألت می‌نمایم مرا و پدر و مادرم را و تمام استادانم را و همه‌ی مردان و زنان مسلمان را در تمییز نام مورد لطف و بخشش خود قرار دهد؛ زیرا اوست معبود همیشه بخشنده و خالق همیشه مهربان.

فانه الموفق و الیهادی الی سواء السبیل

مؤلف - دمشق ۱۵ ربیع الثانی ۱۳۸۸ هجری قمری